

FARKLI TEPKİ VE DEĞERLENDİRMELER EKSENİNDE İSLÂM DÜNYASINDA BİLİM YA DA SANAT OLARAK MANTIK

Hüseyin ÇALDAK¹

Geliş: 31.06.2018 / Kabul: 18.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.456501

Öz

Doğru düşünmenin kurallarını düzenleyen Mantık, Aristoteles tarafından sistematize edilmiş olup günümüze kadar ulaşmıştır. Bilindiği gibi Mantığın teorik ve pratik olmak üzere iki yönü vardır. Bunlardan ilki mantıklı düşünme denemelerinin düşünme tarzının tespiti. Bu yönüyle mantık 'bilim' olarak kabul edilir. Diğeri ise onun uygulanmasıdır. Bu yönüyle mantık, bir sanat ve teknik olarak kabul edilir. Mantık bilim midir, sanat mıdır? diye yapılan tartışmaların sebebi bu iki yönlülükten kaynaklanmaktadır. Bu tartışma yıllar boyunca devam etmiş ve günümüze değin güncelliğini korumuştur. Aristoteles'in bilimler sınıflamasında mantık ilminin yer almadığı söylenmektedir. Aristoteles'in, mantığı bilim olarak değil, zorunlu ve pozitif bilimler için bir araç/âlet gördüğü genel olarak kabul görmektedir. İslâm bilginlerinde de bu fikir ağırlıklı olarak görülmektedir. Aslında Mantığın bu iki yönü düşünülürken kendine özgü konularının olması hem kendi içinde bir bilim, hem de metodoloji olması yönüyle bir sanat olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Sanat, Bilim, Metodoloji, Âlet İlmi

LOGIC AS SCIENCE OR ART IN THE ISLAMIC WORLD IN TERMS OF DIFFERENT REACTIONS AND EVALUATIONS

Abstract

Logic, which regulates the rules of correct thinking, was systematized by Aristotle and reached the present day. As known, there are two aspects of logic, the-

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen–Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü,
caldak23@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2390-3862>

oretical and practical. The first is the detection of the way of thinking, which is called "logical thinking". In this sense, logic is regarded as 'science'. The second aspect is the exercising of this established science. In this sense, logic is regarded as an art and technique (science). In this context, the reason for the debate of "Is logic a science or an art?" is based on these two aspects. This debate has continued for years.

It is said that Aristotle does not include logic in his science classification. The idea that he regards logic as an instrument of indispensable and provable science instead of seeing logic as a science is widespread. It is stated that this idea has strong influence among the Islamic thinkers. In fact, when these two aspects of logic are considered, it can be said that logic is an art because it has its own specific issues and has a science and a methodology in itself.

Keywords: Logic, Art, Science, Methodology, Science of Instrument

Giriş

Mantık, Yunan filozofu Aristoteles tarafından sistemleştirilmiştir (Keklik 1969: 17). "Mantık, Düşünme, akıl yürütme veya akıl yürütmeler zinciridir. Akıl yürütme ise hükümler arasında bağ kurarak, zihnin bilinenlerden bilinmeyenleri elde etmesidir. Eski mantıkçılar, mantığı konusuna göre tanımlarken 'Mantık, hakikate sevk eden zihin işlemlerinin bilimidir' derler" (Öner 1998: 15).

M.Ö. IV. yüzyılda, Aristoteles tarafından sistemli bir bilim dalı haline getirilen Mantık, sonraları Roma İmparatorluğu'nun geniş sınırları içerisinde, felsefenin çeşitli okullarında tartışılarak, özellikle de İskenderiye, Suriye ve Anadolu'da yüzyıllarca bu ilmin yorum ve tercüme yapıları geliştirilmiştir. Dolayısıyla İslâm dünyası, Müslümanların ele geçirdikleri Suriye'de Aristoteles'in diğer fikirleri yanı sıra, mantık ilminin de oldukça gelişmiş bir şekliyle karşılaşmışlardır. Bunun sonucunda VII. yy.'dan itibaren yoğun ve sistematik bir şekilde devam edegelen tercüme hareketleriyle, bu kültür mirası İslâm âlemine intikal etmiş, bunun neticesinde Aristoteles mantığı da İslâm kültür dünyasına kazandırılmıştır (Bingöl 1992: 11).

Tercüme hareketleriyle birlikte İslâm dünyasına giren mantık ilmine karşı olumsuz duruş ve tavırlar olmuşsa da daha sonraları bu aleyhteki tüm düşünceler değişmiş, İslâm dünyasında da Mantık tamamen kullanılmaya başlanmış ve günümüze kadar gelmiştir. İslâm bilginleri, uğraştıkları alanların ihtiyaç duyduğu yöntemi, o alana uygun olarak belirlediklerinden mantığa ihtiyaç duymadıklarını söylüyorlardı. Yine de mantık ilminin uğraştığı metodun kurallarını ortaya koymaya çalışıyorlardı. Bu maksatla fıkıh, hadis ve tefsir usûllerine dair eserler yazmışlardır. Gazâlî'den önce kelimcilerin ortaya attıkları in'ikas-ı edille (batıl delillere dayandırılan görüşün

de batıl olması) ve İbn Hazm'ın el-Fisal adlı eserinin giriş kısmında bahis konusu ettiği esaslar, bu maksatla ortaya konulmuştur. Din bilginleri, bu tür çalışmalarla, mantığı kullanmadıklarından hem bu konuda meydana gelen boşluğu dolduruyor, hem de kendi sahalalarında ihtiyaç duydukları metodu belirliyorlardı. Buna rağmen hem felsefenin, hem de mantığın az çok tesirinde kalmaktan kurtulamıyorlardı. Fakat bütün bu kaygılar Gazâlî'ye kadar devam etmiştir (Uludağ 1987: 41).

1. Mantık: İlim ya da Sanat

Yunanca hem 'konuşma' hem de 'akıl' anlamına gelen Mantık kelimesi 'logos'tan (logic) alınmış olup (Sedad, 1303: 14) Arapça 'nutuk' kelimesinden türetilmiştir (Beka 1992: 710).

İbn Hazm Endülüsi ise, mantık kelimesini, nutk; nutuk (kelam) anlamında değil, eşyayı tefrik etme ve bilimler, zanaatlar, ticari teşebbüsler ve işlerin tedbiri hakkında düşünme anlamında alır (İbn Hazm ty: 33).

Bilindiği üzere mantık, kısaca; "düzgün ve doğru düşünme kurallarının ve biçimlerinin bilimi" (Emiroğlu 2004: 12), diye tarif edilir.

İslâm Mantıkçıları genel olarak mantığı konusuna göre, "bilinenden bilinmeyenlerin elde edilmesine vasıta olan bilimdir" (Cevdet 1293: 11) şeklinde; amacına göre ise "düşüncede, kendisine uyulduğunda zihni yanlıştan koruyan bir âlet ilmidir" (Kazvinî 1290: 3; Sedad 1303: 12; Bingöl, 1993: 17; Neşşar 1996: 110), "Mantık, zihni hatadan koruyan bir fen, bir sanattır" (Sırrı 1310: 17) veya "hatadan koruyan bir âlettir" (Ali Haydar 1309: 30) diye tanımlamaktadırlar.

Mantık bir bilim midir yoksa sanat mıdır? tartışmaları Ortaçağı çokça meşgul eden önemli bir konudur. Kurucusu olan Aristoteles, mantıkta bunu tamamıyla açıklamamıştır (Ülken 1942: 83). Aristoteles mantığında ilimler tasnifinde ne Analitik dediği mantık, ne de sanı (doxa)nın bilgisi dediği diyalektik yer almaktadır. Bazılarına göre yorum yoluyla, düşünceyi sevk ve idare etmek sanatı olan mantık, Aristoteles'in ilimler tasnifinde yer alan aksiyon ilimlerine, bazılarına göre diyalektiğe, bazılarına göre de tamamen ayrı bir anlayışa dayanarak, teoretik ilimlere dâhil olduğu görülmektedir (Atademir 1974: 65).

Antikçağda mantık ve felsefe ekolleri arasındaki en önemli problemlerden birisi Mantık felsefenin bir disiplini mi, felsefe yapmanın ve bilimi kurmanın bir metodu mudur? Problemiydi. Mantıkla felsefenin ilişkisi ve mantığın konumu üzerinde Antik Yunan'da birçok felsefe okulları arasında tartışmalar çıkmıştır. Bu tartışmalar, bu okullardan mantık okulları olan özellikle Peripatetik okul ile Stoacı okul arasında cereyan etmiştir. Tartışmaların ana kaynağı ise mantık, felsefenin bir dalı mıdır, değil midir? Sorunuydu. Bu tartışmalar ekseninde üç ana görüş

ortaya çıkmıştır. Birincisi Peripatetikler; Mantık felsefe bilimi için sadece bir âlet. İkincisi Stoacılar; bunlara göre Mantık felsefe biliminden bir kısımdır. Üçüncüsü ise Platoncular ki, bunlara göre mantık hem felsefe bilimin bir kısmı hem de bir âletidir (Köz 2002b: 356).

Aristoteles'in bilimler sınıflamasında mantığa yer vermemesinden dolayı mantığı bilim mi sanat mı olarak değerlendirdiği belli değildir. Bunu açıkça belirtmemiş olsa da mantığı bir âlet olarak değerlendirdiği açıktır. Bu demektir ki mantık bütün ilimlerden önce gelir. Çünkü âlet bilinecek ki o âlet kullanılarak felsefe ve bilim kurulsun. Aristoteles'in mantığı bu şekilde değerlendirdiği kabulünden dolayı O'nun mantığına, felsefe ve diğer bilimler için "âlet" anlamına gelen "Organon" ismi verilmiştir. Fakat bu değerlendirme bir yorum olup Aristoteles tarafından açıkça belirtilmediği için tartışmalar günümüze kadar devam edegelmiştir (Köz 2002b: 356). Onun, mantığı bilim olarak değil de, zorunlu ve pozitif bilimin âleti olarak gördüğü düşüncesi kabul görmüştür. Bu fikrin İslâm bilginleri tarafından da kabul gördüğü ortadadır (Köz 2002a: 139).

Mantığın yapılan tanımlarından da anlaşılacağı üzere mantığın teorik ve pratik olmak üzere iki yönü vardır. Biri, mantıklı düşünme denen düşünme tarzının tespiti-dir. Bu açıdan mantık 'bilim' olarak kabul edilir. Diğeri de kurulan bu bilimin tatbik, uygulanış biçimidir ve bu açıdan ise mantık, bir sanat ve teknik (fen) olarak kabul edilir. Mantık bilim midir, sanat mıdır? diye günümüze kadar gelen tartışmaların sebebi bu iki yönlülükten kaynaklanmaktadır (Öner 1998: 15)."

Dolayısıyla Mantık hem bilim olma açısından hem de yöntem (âlet, teknik, sanat) olma açısında ele alınmıştır. Mantık biliminin bu sanat ve teknik yönünün öneminden dolayıdır ki İslâm mantıkçılarının çoğu bu konuda telif ettikleri eserlerini İlmü'l-mîzân, Fenn-i mîzân, Lisânu'l-mîzân, Mîzânu'l-'ukûl, Mi'yâru'l-'ilm, Miftâhu'l-funûn şeklinde adlandırmışlardır (Emiroğlu 2011: 25).

2. İslâm Dünyasında Mantığın Gelişim Sürecinde Tartışmalar

Müslümanlar Yunan düşüncesinin İslâm dünyasına girişiyle birçok konuda şaşkınlık yaşamış, meseleyi anlamaya çalışırken de bir bakıma boyun eğmiş ve dehşete kapılmış biçimde belli bir süre bu düşüncenin ışığında yaşamışlardır. Mantık ilminin tanınmasıyla birçok tavır oluşmuş, karşı çıkmalar, düşmanlıklar, mücadeleler devam etmiştir. Hâlbuki Mantık Yunan düşüncesinin bir "âlet"i idi. İslâm dünyasında bu düşüncenin yerleşmesiyle beraber Müslümanlar mantığı bir kanun ve gerçekleri koruyan bir metot olarak kabul etmişlerdir. Bu metot zihni sapmalardan korumuş ve çeşitli konularda gerçeğe ulaşmayı sağlamıştır (Neşşar 1984: 19-30).

Eski kelamcılar felsefe gibi mantığı da bir değer kabul etmişler bunun için de çoğu kelamcı onu reddetmiştir. Hâlbuki Gazali, Mantığı bir değer olarak değil âlet olarak kabul etmiştir (Çelebi 2002: 95). O'na göre mantık ilmi bir âlet ilmidir, yani bir usul ve yöntem ilmidir; onu herhangi bir amaçla kullanmanın dinen bir sakıncası yoktur. İbn Rüşd de felsefe açısından mantığın herhangi bir iş yaparken kullanılan “âlet” konumunda olduğunu, mantığın konusu olan akli kıyasın mübah hatta vacip olduğunu kabul etmektedir (İbn Rüşd 1992: 64).

Aslında mantık ilmi, Aristoteles'in de isimlendirdiği gibi bir âlet ilmidir. Ancak bu âlet doğal olarak, öncelikle kendisini icat edenin düşüncelerine âlet olmak durumundadır. Mantık ilminin âlet olduğu bu düşünce sistemi, varlık düşünce ve dil arasındaki özdeşlik temeli üzerine kurulduğu için belli bir müddet sonra söz konusu özdeşlik, mantıkla âleti olduğu bu düşünce arasında da kurulmuştur (Ayık 2007: 25).

Aristoteles mantığını İslâm dünyasında yeni bir çehreye kavuşturan Farabi mantık ilminin konumu ve onun felsefe ile ilişkisi hakkında şöyle demektedir: Bazıları şöyle düşünerek şunu derler: Mantık, felsefenin bir cüzüdür yani bölümüdür. Zira mantık ve felsefe ilimlerinin ele aldığı konular var olanlardan biridir. Hâlbuki ele alınan bu şeyleri felsefe bir varlık olarak ele alır, mantık ilmi ise bunları, aynı şekilde bir varlık olarak ele almamaktadır. Bilakis mantık ilmi, bu varlıkları kavrayan zihni, kavrama işleminde güçlendiren bir sanattır. Aynı şekilde dilbilgisi de bir varlık olarak kelimeleri inceler. Ancak dilbilgisi ele aldığı kelimeleri, akledilen kavramlar olarak ele almaz. Şayet bu şekilde olsaydı, nahiv ve genel olarak lügat ilmi (dilbilim) kavranılan manalarını incelemiş olurdu. Oysa mesele böyle değildir. Manaya delâlet eden lafızlar, kavranabilen varlıklardan biri ise nahiv o kelimeleri kavranılan manalar olmaları açısından değil, kavranılan anlamlara delâlet etmeleri açısından ele alır ve aynı zamanda kavranabilen manaların haricinde ele alır. Mantığın ele alış biçimiyle konular felsefede olduğu gibi, var olanlardan olsa da mantık bu var olanları var olmaları açısından değil, bunların ilmine ulaştıracak âlet olması açısından ele almaktadır. Bu şekilde, ele alış biçimiyle mantığın konuları, -soyut denecek gibi- sanki var olanların dışındaki şeylerdir. Bu açıdan mantık, var olanları bilmek için bir âlet ilmidir. Dolayısıyla mantık sanatını, felsefenin bir bölümü gibi kabul etmek zordur. Lakin Mantık, bizzat kendisiyle kaim olan bir ilmidir. Bu yönüyle de ne başka bir ilmin bir parçası ne de başka bir ilmin âletidir (Farabi 1986: 107).

Farabi mantığa ilimlerin başı (resi'l-ulûm) diyor. Ve mantık için bilimler sınıflamasında ayrı bir yer vermektedir. Bu yönüyle de Aristoteles'e göre orjinallik arz etmektedir. İbn Rüşd de onu nazari ve ameli ilimlerden müstakil bir sınıf kabul ediyor. (Ülken 1942: 83)

Mantığı, ‘insana, zihninde kazanılmış olan bilgilerden kazanılacak olan bilgilere geçme faaliyetini, ve bu bilgilerin özelliklerini, bilgilerin geçiş işlemlerini düzgün ve doğru olarak yapılmasındaki sıralamaları ve bunların sayısını öğreten bilim’ (İbn Sina 2005: 3) şeklinde tanımlayan İbn Sina, İslâm dünyasında mantığa ilk klasik şeklini veren, günümüze kadar değişmeden işlenip gelen mantık konularının sistematik olarak ele alınmasında en büyük pay sahibi olan kişidir.

İbn Sina’ya göre mantık, tutarlı düşünmek için gerekli kanun ve kuralların tahsil edilmesine sebep olan bir disiplindir. Yani akıl ilkelerine uygun düşünme ve sonuç çıkarım için düşüncenin bilimidir. Bir konu üzerinde düşünmek bir kavram ya da bir hüküm çıkarma gayreti olduğu için, bu gayret ve çaba ise o konuda tarif etme veya ispatlama şeklinde olur. Mantık ise, kavramı tarif etme ve çıkarımda ispat etmenin kanunlarını araştıran ve o kuralları öğreten bir ilim dalıdır. Aynı zamanda mantık Aristoteles’te de olduğu gibi felsefe ve başka ilimler için de bir araç ve giriş konumundadır. Dolayısıyla mantık ilmi, Peygamberler haricinde hiçbir araştırmacının uzak kalamayacağı ve gerek duyacağı bir ilimdir (İbn Sina 1952: 9).

Hilmi Ziya Ülken ise, “İbn-i Sina’ya göre mantık, ister felsefenin bir kısmı sayılsın, isterse felsefeden bağımsız olsun daima bir âlet olduğunu ve İbn-i Sina’nın Aristoteles ve meşşâfliğine sadık kalarak mantığı felsefenin bir âleti diye tarif ettiğini söyler (Ülken 1942: 83). İbn Sina mantığa öyle büyük anlam yükler ki, Allah’ın ve O’nun var ettiği aklın eserlerini bilmek ve tanımak, bunları tasavvur etmek ve idrak etmek için yegâne âlet, araç mantık olduğunu, aynı zamanda diğer bütün ilimlerin mantık kurallarına dayanarak ancak gelişebileceğini kabul etmektedir (Emiroğlu 2003: 19).

Yukarıda da belirtildiği üzere mantık ilmi İslâm dünyasına girdikten sonra birçok karşı çıkmalar ve reddetmelerle karşılaşmış hatta öyle ki mantık ilmini tahsil edenin ve onu kullananın zındık olacağı, dinden çıkacağı (İbn Hazm ty: 33) gibi uçuk anlayışlar kabul görmüştür. Bu karşı çıkmalar Gazali ile son bulmakta ve Gazali’den sonra bir metot ilmi olarak her bilimde bir giriş olması gerektiği anlayışı yerleşmiştir. Çünkü Gazali, “mantık ilmini bilmeyenin ilmine güven olmaz” (Gazali, 1322: 9-10) demekle mantığa karşı tavırları durdurmakla kalmamış, mantığın tahsil edilmesinin gerekli olduğunu savunulacak duruma getirmiştir. Hatta öyle bir zaman gelmiştir ki felsefecilerle birlikte kelamcılar ve fıkıhçılar da Aristoteles metodolojisinin kullanılmasında ve mantık ilminin değerini kabul etmekte görüş birliğine varmışlardır (Öner 1958: 108). Mantığın felsefi ilimler dışındaki diğer ilimlerde bir yöntem olarak ilk kullanan da Gazalidir denebilir (Neşşar 1984: 166).

Gazali, “mantığı, düşüncenin kanunlarını ortaya koyan ilimdir, matematiğin önermelerine benzer, onları inkâr etmek imkânsızdı” şeklinde gördüğü için diğer ilimler için metot olduğunu kabul eder. Dolayısıyla gazali mantığa hem bir metot yani sanat hem de epistemolojik bilgi nazariyesi açısından yaklaşmaktadır (Bolay

1993: 28). Gazali'ye göre mantık, ilimlerin ve aklın ölçüsüdür, haliyle onu tahsil etmek de her kişi için gereklidir. Öyle ki onun mantık hakkındaki bu gayretleri, mantığı İslâm ilimlerinin ayrılmaz parçası halinde görülmesine sebep olmuştur (Bolay 2000: 251).

Şiire nispetle vezinin, iraba nispetle dilbilgisinin (nahiv) değeri nasıl ise akli delillere nispetle mantığın değeri de öyledir. Çünkü ölçsüz şiir, ölçülü olandan ancak şiirin vezinleriyle, doğru irab da yanlışından nahiv aracılığıyla ayrılır. Doğru sonuca ulaşmaktaki akıl yürütmelerin de doğru şekli yanlış olanından mantık kurallarıyla ayırt edilebilir (Gazali 1961: 60). Dolayısıyla Gazali'ye göre mantık, diğer ilimler için bir ölçüdür ve hatta yeni bilgiler elde etmek için kullanılacak tek yoldur. Mantık, tüm bilgiler, tüm bilimler için bir mizan, bir miyar, bir mihenk mesabesindedir. Çünkü mantık ilminin ölçülerine vurulmayan tüm fikirlerin ayarı da bozuktur. Mantık ilminin ölçülerine vurulmayan bilgilerin hangisinin tam, hangisinin eksik, hangisinin doğru ve yanlış olduğu bilinemez (Çapak 2005: 12).

İslâm dünyasında katı bir Aristoteles'ci olarak tanınan ve Aristoteles Şarihi lakabını hak eden İbn Rüşd, hem Batı dünyasında hem Doğu dünyasında etkileri olan bir filozoftur. Aristo'yu anladığı gibi değil, Aristoteles'in kendisini anlattığı gibi şerh etmeye çalışan İbn Rüşd mantık konusundaki Aristoteles'e ait tüm eserleri de şerh etmiştir. Mantık konusunda asıl amacı akli kıyastır. Din, hakikate ulaşmada mantığı konusu olan akli kıyası değil yasaklamak, tam tersine gerekli kılmaktadır. Haliyle mantığı öğrenmek de gereklidir çünkü mantık felsefe açısından "âlet" olduğu için onun dine ters düşecek bir yönü olamaz (İbn Rüşd 1992: 66).

Felsefe bilimi ve âleti konumunda olan mantığın her akıl sahibi için zaruri olduğu, daha öncekilerin bunu bilmemesi, bizim bunu hemen tahsil etmemiz ve kullanmamız gerektiğini söylerken, adeta mantığa karşı tavır takınan ve eleştiren İbn Teymiyye'nin iddialarına cevap vermektedir. Yararlı olacak ilimlerin kimden gelirse gelsin, hangi inançta olursa olsun bunun hiçbir önem taşımadığını belirten İbn Rüşd, mantığın ve konusu olan kıyasın da bu kabilden olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Nasıl ki kurban kesmek için kullanışlı bir bıçak, bir âlet bulunsa, bu âletin Müslüman veya Müslüman olmayan biri tarafından yapılmış olması önemli değildir. Aynen bunun gibi de mantığın konusu olan akli kıyasın gerçekleşmesini meydana getirecek bir âlet, bir metot, bir bilgi ve tecrübe mevcutsa onun kim tarafından bulunduğu dinen bir sakıncası yoktur. Mantık da dinen hiçbir sakıncası olmayan bir âlettir (İbn Rüşd 1992: 69).

İslâm Dünyasında mantık ilmine karşı çıkanların başında gelen İbn Teymiyye ise mantığın ister bilim olsun ister sanat olsun, Müslümanlara hatta akıllı insanlara faydası olmadığını iddia etmektedir. O, mantığın özellikle "âlet" olma kabulünü şiddetle reddeder. Çünkü mantık değil bilgi elde etmede kullanılacak bir bilim başka bilgilerin doğru dürüst öğrenilmesine engel bile olabilecek bir ilimdir. Özel-

likle İslâm dünyasında mantığın sanat olmasının kabul görmesi İbn Teymiyye'in de mantığı bir metot ilmi olarak gördüğü ancak gereksiz, uydurulmuş bir ilim olduğunu iddia ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü Teymiyye'nin bir gerekçesi de daha önceki Müslümanların ve Peygamberlerin böyle bir ilmi kullanmamış olması ve buna ihtiyaç duymamış olmasıdır (İbn Teymiyye 1993: 184; 1951: 33).

Haliyle felsefe ilmi, özellikle mantık ilmi ile elde edilen (bilgiler) en sağlam olduğuna göre, gerçek anlamda felsefe ilmi tek başına mantık ilminin bir amacı olması ve bu felsefe ilminin elde edilmesinden kullanılan bir âlet olması gerekir (Muhakkik 1370: 1-2).

İslâm'da meşşâilik ve revakilik düşünce tarzları yıllarca mantık meselesinde tartışılmıştır. Meşşâiler mantığa, âlet ilmi, Revakiler ise sadece ilim demişlerdi. Fakat İslâm mantıkçıları arasında birinci görüş yani mantığın bir âlet ilmi olduğu fikri ağırlık kazanmıştır (Ülken 1942: 83).

İslâm felsefe tarihinde "İslâm Ansiklopedistleri" diye anılan İhvân-ı Safâ'ya göre Mantık, felsefenin ölçüsü olduğu için, filozofların âletidir. Bunun için mantık hem bir bilim hem de bilimin bir vasıtasıdır. Ancak normal bir âlet, bir vasıta değildir. Mademki felsefe insanoğlunun en şerefli uğraşlarından biridir onun ölçüsü de ölçülerin en doğrusu, en güvenilir olanıdır. Bu görüşlerinden dolayı İhvân-ı Safâ'ya göre mantık çok özel bir konuma sahiptir (İhvân-ı Safâ 1957: 427).

İsmail Hakkı İzmirli ise mantığı gayesi açısından tanımlarken "fikirlerin doğru ve yanlışını birbirinden ayırmaktır" demektedir. Ona göre mantık, gayesi itibarıyla hakikate ulaştırmaya çalışır. Bu açıdan Mantık ilmi hem bir ilim hem de sanattır (İzmirli 1330: 39).

Sonuç

Netice itibarıyla mantığın kurucusu kabul edilen Aristoteles'in mantığa ilimlerin sınıflandırılmasında bir yer vermediği kabulü ve böyle bir ilmin konumunun kurucusuna göre ne olduğunun kesin belirtilmediği sebebiyle mantık tarihinin ilk dönemlerinden başlamak üzere günümüze kadar mantığın bilim mi, sanat mı olduğu konusu tartışılmalıdır. Bununla birlikte mantık ilminin teorik ve pratik olarak iki yönlü olması da bu konunun tartışılmış olmasının başlıca sebeplerindedir. İslâm dünyasına mantığın ilk girişinden itibaren bu konu İslâm dünyasında da tartışılmıştır. Ancak genel olarak İslâm bilginlerine göre mantığın bir "âlet ilmi" olduğu kabulü yaygındır.

Aslına bakılırsa yıllarca tartışılmış olan mantığın sanat ya da bilim olması problemi, onun konumunu değiştirmemiştir. Çünkü Aristoteles'in, mantığı genel bir yönetime benzettiği, diğer ilimlere başlamak için bilinmesi gereken bir şey olarak gördüğü anlayışı mantığın tartışılan bu iki yönüne de işaret etmektedir. Müslüman bilginler de mantığın Aristoteles'te olduğu gibi "felsefeye giriş" ya da felsefeyle iliş-

kisinden dolayı onun “âleti” görmekte birlikte, aynı zamanda mantığı bir ilim olarak da görmüşlerdir. Günümüze kadar tartışılmalan bu konu, her iki tarafın görüşünün birbirleriyle çelişmemiş olmasından dolayı, tartışmalar, mantığın önemi ve değeri üzerinde büyük farklılıklar meydana getirmemiştir. Çünkü İslâm dünyasında bu konuda Mantığın hem bilim hem sanat olduğunu kabul eden mantıkçılar da mevcuttur.

Mesela, İbn Sînâ mantığa hem felsefenin bir âleti konumunda hem de felsefenin kısmı olarak bakmakta bir çelişki görmemektedir. Ona göre bu tartışmanın sebebi, terim olarak felsefenin farklı iki anlamda kullanılmasından kaynaklanan bir yanlışlıdır. “Bir anlamıyla felsefe, zâhirî ve zihnî mânaya gelecek şekilde iki türlü var oluşa sahip olan ve bölünebilen şeyler hakkında bir araştırma olup bu tanıma göre mantık felsefenin bir bölümü sayılmamalıdır; ancak söz konusu araştırma için faydalı olduğu müddetçe mantık felsefenin aynı zamanda bir âletidir. Öte yandan felsefe, zâhirî ve zihnî ayırımı gözetmeksizin bütün teorik konulara ilişkin bütüncül bakış açısına sahip bir araştırma olarak anlaşıldığında mantık hem felsefenin bir bölümü hem de onun diğer bölümlerinin bir âleti olarak görülmelidir (Emiroğlu, 2003: 19)”.

Denilebilir ki Mantık, düşünme tarzının tespiti yönüyle kendine has konularının olması ve bu konuları inceleyip irdelemesi bakımından müstakil bir bilim; başka ilimlerin metodolojisi olması açısından ise bir sanat olarak kabul edilebilir. Yani mantık kendi başına bir ilim, başka ilimlere mukayese edilince sanattır. Çünkü İslâm mantıkçıları mantığa bazen bir âlet, bazen de bir ilim olarak baktıkları için felsefenin bir kısmı olarak ele almışlardır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi İslâm mantıkçıları arasında mantığın “âlet” olarak görüldüğü anlayışı ağır basmış, hatta bir çok klasik mantık metinlerinde, mantığın tanımında “..âlet ilmidir, sanattır.” şeklinde yapılmıştır.

KAYNAKLAR

- ALİ HAYDAR (1309), Hediyecek, İsağoci Tercümesi, İstanbul.
- ATADEMİR, H. Rağıp (1974), Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- AYIK, Hasan (2007), İslam Mantık Geleneği ve Doğuluların Mantığı, Ensar Neşriyat yayınları, İstanbul.
- BİNGÖL, Abdulkuddûs (1993), Gelenbevi'nin Mantık Anlayışı, İstanbul.
- BİNGÖL, Abdulkuddûs, (1992), “Türk Kültür Tarihinde Mantık Hareketleri”, Türk Kültürü ve Felsefe Panelleri, EÜ. Yay. Ayrı Basım, Kayseri, s. 11
- BOLAY, Süleyman H (1993), Arisoteles Metafiziği ile Gazali metafiziğinin Karşılaştırılması, MEB yay. İstanbul
- BOLAY, Süleyman H. (2000), “Bir Düşünür Olarak Gazali”, İslamî Araştırmalar, Gazali Özel Sayısı, s. 251
- CEVDET, Ahmet (h.1293), Miyar-ı Sedat, İstanbul

- ÇAPAK, İbrahim. (2005). Gazali'nin Mantık Anlayışı, Ankara
- ÇELEBİ, İlyas (2002), İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdulcebbar, Rağbet Yayıncılık.
- EBU'L- BEKA, Eyyub bin Musa (1992), el-Külliyat, Beyrut.
- EMİROĞLU, İbrahim (2011), Klasik mantığa Giriş, Ankara, Elis yay.
- EMİROĞLU, İbrahim (2003), TDV İslam Ansiklopedisi, "Mantık" md.
- FARABÎ, Ebu Nasr (1986), Kitâbu'l-elfâzi'l-müsta'mele fi'l-mantık, Beyrut
- GAZALİ (h.1322), el-Mustasfa min ilmi'l-usul, Mısır,
- GAZALİ (1961), Mi'yarü'l-İlm, Neşr. Süleyman Dünya, Kahire
- HASIRCI, Nazım (2010). İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi, İstanbul, Araştırma Yayınları.
- İBN HAZM ENDÜLÜSÎ (trhsz), et-Takrib li haddi'l-Mantık ve'l-Medhali İleyh, (Neşr. İhsan Abbas), Beyrut.
- İBN RÜŞD, Kadı Ebî Velid. (1992), Faslu'l-Makal , Felsefe-Din İlişkisi, Çev. Bekir Karlığa, İstanbul
- İBN SİNA (2005), İşaretler ve Tenbihler, Çev. Ali Durusoy, İstanbul
- İBN SİNA (1952), eş-Şifa el-Mantık: el-Medhal, Kahire
- İBN TEYMİYYE, (1993). er-Redd ala'l-Mantıkiyyin, Beyrut
- İBN TEYMİYYE, (1951). Nakzu'l-Mantık, Kahire
- İHVÂN-I SAFÂ (1957), er-Resail, Beyrut
- İZMİRLİ, İ. Hakkı (h.1330), Felsefe dersleri, İstanbul
- KAZVİNÎ, Necmeddin Ali bin Ömer el-Kâtübî (h.1290), Risâletu's-Şemsiyye fi'l-Kavaidi'l-Mantıkiyye, İstanbul.
- KEKLİK, Nihat (1969), İslam Mantık Tarihi, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- KÖZ, İsmail (2002a), "Modern Türk Düşüncesinde Mantık Çalışmaları", AÜİFD, Cilt XLIII, sayı: 2, ss. 355-374.
- KÖZ, İsmail (2002b), "Aristoteles Mantığı ile Felsefe-Bilim İlişkisi", AÜİFD, Cilt XLIII, Sayı: 1, ss. 135-169.
- MEHDİ MUHAKKİK (1370), Mantık ve Mebahisu'l-Elfaz, Tahran.
- NEŞŞAR, Abdulhak (1996), El-Mantıku'l-Kadım Beyne'l-Müeyyidihi ve Muaridihî fi'l-Fikri'l-İslâmî, Arabistan.
- NEŞŞAR, Ali Sami (1984), Menahicu'l-bahs inde müfekkiri'l-İslam, Beyrut,
- ÖNER, Necati (1998), Klasik Mantık, Ankara, Bilim Yayıncılık.
- ÖNER, Necati (1958), "Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mnatık Anlayışı", AÜİF yay. Ankara, s.108
- SEDDAD, Ali (1303), Mîzanu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usûl, İstanbul.
- SIRRI, Süleyman (1310). Mantık, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman (1987), "İbn-i Teymiyye'de Mantık Meselesi", İslâmî Araştırmalar, S. 4, Ankara, , s. 41
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1942), Mantık Tarihi, İstanbul, Rıza Koşkun Matbaası.